

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

MODERN PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF THE STATE CRIMINAL ENFORCEMENT SERVICE OF UKRAINE AND SOME WAYS TO SOLVE THEM

Колб О.Г., д.ю.н., професор, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального права та процесу
Державний податковий університет

Третяк Є.А., студентка IV курсу факультету правничих наук
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У даній науковій статті здійснено аналіз оперативно-службової діяльності системи органів і установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України у сучасних (воєнних) умовах функціонування нашої держави, а також визначені на підставі отриманих результатів дослідження ті проблемні питання, що потребують вирішення на всіх рівнях (законодавчому, правозастосовному, науковому (доктринальному) тощо).

Зокрема, встановлено, що процес реформування сфери виконання покарань і пробації України неналежним чином забезпечується науковим супроводом, що, у свою чергу, призводить до зниження ефективності зусиль відповідних суб'єктів даної діяльності та неможливості на практиці реалізувати ті завдання, що визначені на державному рівні виконання – відбування покарань.

Серед інших проблем, які стосуються зазначеної тематики дослідження, особливу увагу звертає на себе нормотворча, включаючи законодавчу, діяльність відповідних суб'єктів, у тому числі суб'єктів законотворчої ініціативи (ст. 93 Конституції України), які нерідко ігнорують не практиці виведені науковцями принципи такої роботи (системності, логічності, реальності, т. ін.), що детермінує у зв'язку з цим низку правових перешкод, прогалин і колізій, і, в кінцевому підсумку, – негативно впливає на результативність реалізації завдань і мети кримінально-виконавчого законодавства.

У цьому сенсі та контексті можна вести мову й про кримінально-виконавчі засади забезпечення дієвого контролю, включаючи адміністративний нагляд, за особами, які засуджені за вчинення кримінальних правопорушень у складі організованих злочинних груп і організацій.

Виходячи зі змісту вказаних проблем, у цій науковій статті розроблена низка заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму з питань, що стосуються змісту процесу виконання – відбування покарань в Україні, а також практичних аспектів кримінально-виконавчої діяльності.

Ключові слова: сфера виконання покарань і пробації, органи і установи виконання покарань, процес виконання – відбування покарань, адміністративний нагляд, науковий супровід, кримінально-виконавча діяльність, довічне позбавлення волі, нормотворча діяльність.

In this scientific article, an analysis of the operational-service activity of the system of bodies and institutions for the execution of punishments of the State Criminal-Executive Service of Ukraine in the modern (military) conditions of the functioning of our state was carried out, as well as those problematic issues that need to be solved at all levels were determined on the basis of the research results. (legislative, law enforcement, scientific (doctrinal), etc.).

In particular, it was established that the process of reforming the sphere of execution of punishments and probation in Ukraine is inadequately provided with scientific support, which, in turn, leads to a decrease in the effectiveness of the efforts of the relevant subjects of this activity and the impossibility in practice of implementing the tasks defined at the state level of implementation – serving sentences.

Among other problems related to the specified research topic, special attention is paid to the rule-making, including legislative, activities of the relevant subjects, including the subjects of the law-making initiative (Article 93 of the Constitution of Ukraine), which often ignore the principles derived by scientists, not in practice of such work (systematicity, logic, reality, etc.), which determines in this connection a number of legal obstacles, gaps and collisions, and, ultimately, negatively affects the effectiveness of the implementation of the tasks and goals of criminal enforcement legislation.

In this sense and context, it is possible to talk about the criminal enforcement principles of ensuring effective control, including administrative supervision, of persons convicted of committing criminal offenses as part of organized criminal groups and organizations.

Based on the content of the specified problems, this scientific article has developed a number of measures aimed at improving the legal mechanism on issues related to the content of the execution process – serving sentences in Ukraine, as well as practical aspects of criminal enforcement activities.

Key words: sphere of execution of punishments and probation, bodies and institutions for the execution of punishments, execution process – serving sentences, administrative supervision, scientific support, criminal enforcement activity, life imprisonment, regulatory activity.

Постановка проблеми. Як показує практика, з урахуванням існуючих в умовах введення воєнного стану в Україні з 2022 року і до сьогоднішнього потенційних і реальних загроз для національної безпеки нашої держави, досить важливо нейтралізувати їх вплив та небезпеку реалізації у всіх галузях суспільної діяльності, включаючи й сферу виконання покарань і пробації.

Саме з цих міркувань, як видається, у грудні 2022 року розроблена та схвалена нова державна програма, що стосується реформування пенітенціарної системи і яка є логічним продовженням відповідної Концепції з означених питань, затвердженої на урядовому рівні ще у вересні 2017 року. При цьому, як у першому, так і в другому зазначених нормативно-правових актах до пріоритетних напрямів і ключових проблем, які мають бути розв'язані державою, віднесені такі із них, як:

1) підвищення ефективності нормотворчої діяльності усіх суб'єктів, що розробляють законопроекти для забезпечення сфери виконання покарань і пробації;

2) більш активного використання наукового потенціалу, який має пряме відношення до процесу виконання – відбування покарань;

3) якісна видозміна діяльності органів і установ виконання покарань з питань їх взаємодії з іншими органами державної влади, включаючи правоохоронні;

4) інші стратегічні напрями перетворень у сфері виконання покарань і пробації.

І, що характерно, фактично з часу реалізації положень Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України у 2017 році і до прийняття у 2022 році аналогічної за змістом і спрямованістю сучасної Стратегії з цієї тематики зазначені вище завдання за своєю суттю і практичною значущістю не перестали бути актуальними, що свідчить про наявність складних проблем, які варто у тому числі вирішити й на доктринальному (науковому) рівні.

З огляду цього, метою даної наукової статті є розробка обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вирішення

деяких існуючих у сфері виконання покарань і пробації України проблем, а *головним завданням* – визначення за результатами проведеного аналізу змісту державних програм у зазначеній галузі суспільної діяльності та практики їх реалізації, а також деяких пріоритетних проблем, які суттєвим чином впливають на ефективність процесу виконання – відбування покарань.

Стан досліджень. Вивчення наукової літератури свідчить про те, що досить активно над розв'язанням існуючих у сфері виконання покарань і пробації України працюють такі науковці, як: К. А. Автухов, В. А. Бадира, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головін, О. М. Джужа, С. Ф. Денисов, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, В. О. Меркулова, Є. С. Назимко, М. Пузирьов, А. Х. Степанюк, О. О. Шкута, І. С. Яковець, ін.

Поряд з цим, варто констатувати, що в умовах реформ і воєнного стану в Україні питання наукового супроводу якісних видозмін у зазначеній галузі суспільних відносин набувають особливої актуальності, а також теоретичної і практичної значущості, що й стало вирішальним при виборі предмета даної наукової статті.

Виклад основних положень. У контексті визначення у сьогоденні державних програмах завдань, що стосуються реформ у сфері виконання покарань і пробації України, як видається, на перше місце можна поставити питання наукового супроводу діяльності відповідних суб'єктів, які формують та реалізують політику у вказаній галузі суспільних відносин.

І ось чому. Як показали результати вивчення нормативно-правових актів, які пов'язані з історією створення, розвитку та функціонування Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України, у кожному із них у тій чи іншій мірі питання щодо активного залучення науковців до процесу виконання – відбування покарань були закріплені як пріоритетні завдання щодо якісної видозміни сфери виконання покарань і пробації та приведення її до кращих міжнародних практик. У першу чергу, мова ведеться про Основні напрями реформування кримінально-виконавчої системи України, що були затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 11.07.1991 № 88 [1] та які досить позитивно оцінили з огляду змісту стратегії розвитку сфери виконання покарань тодішні керівники Головного управління виконання покарань (ГУВП) МВС України [2, с. 10].

У подальшому, завдання з цього приводу були визначені також як у Положенні про Державний департамент України з питань виконання покарань (ДДУПВП), яке було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10.06.2009 № 587, так і в Положенні про Державну пенітенціарну службу України, що було затверджено постановою Уряду України від 02.06.2014 № 225. Більш того, з метою виконання зазначених нормативно-правових актів у сфері виконання покарань на підставі відповідних наказів ДДУПВП та Державної пенітенціарної служби (ДПтС) України у вказаних центральних органах виконавчої влади були створені Наукові ради [3], які були з незрозумілих причин ліквідовані у 2014 році та не функціонують при ДКВС України до сьогодні. Поряд з цим, варто цьому зазначити, що ні в Кримінально-виконавчому кодексі (ст. 5 КВК), ні в Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (ст. 2), ні в інших законодавчих актах, які регулюють діяльність органів і установ виконання покарань (УВП), не закріплено такий важливий принцип, як науковість, що не тільки суперечить логіці процесу виконання – відбування покарань, але і практиці його реалізації. Зокрема, до 2000 року у системі ДКВС України науковий супровід усіх реформ, які здійснювались у сфері виконання покарань, досить предметно та ефективно здійснював Київський інститут внутрішніх справ, у тому числі й шляхом оприлюднення результатів досліджень науково-педагогічних працівників у спеціальному бюлетені [4]. Так, серед беззаперечних досягнень у цьому сенсі можна назвати такі проекти норма-

тивно-правових актів, до розробки яких були залучені учені, як: а) Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Україні [1]; б) Про внесення змін у Виправно-трудова кодекс України; в) Про першочергові заходи щодо забезпечення життєдіяльності виправно-трудова установ і лікувально-трудова установ в умовах переходу до ринкових відносин; ін. [5, с. 25–28].

Показовою у цьому контексті, та, на жаль, нереалізованою до сьогодні, є доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України», яку у 1997 році розробив ректор Київського інституту внутрішніх справ Г. О. Радов [6, с. 11–52].

Як, власне, такими, які у певній мірі ігноруються керівництвом ДКВС України, можна назвати й доктрину пенітенціарного права України, яка сформульована у спеціальній монографії колективом науковців (І. Г. Богатирьов, М. С. Пузирьов, О. О. Шкута) у 2017 році [7], а також проект Закону України «Про пенітенціарну систему України», який у 2013 році запропонований І. Г. Богатирьовим [8]. Без сумніву, важливу теоретико-прикладну роль у реформуванні сфери виконання покарань і пробації України могла б відіграти й інша фундаментальна праця І. Г. Богатирьова, а саме – «Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи нового типу (інноваційний проект) (2014 рік) [9].

Проте, досі ні напрацювання зазначеного ученого, ні інших фахівців у галузі кримінально-виконавчого права України (Т. А. Денисової, В. М. Трубнікова, А. Х. Степанюка, І. М. Копотуна, В. Я. Конопельського, ін.) на практиці та у нормотворчій діяльності Міністерства юстиції України до уваги беруться лише частково, системно та без намірів реальної реалізації. Звертає на себе увагу й той факт, що практично призупиняє свою наукову діяльність й спеціальний фаховий журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України», у якому оприлюднювались сучасні наукові розробки учених-пенітенціаристів.

У той самий час, у сучасних державних програмах, що стосуються процесу виконання – відбування покарань (Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України (2017 р.); Стратегії реформування пенітенціарної системи на період 2022 року; ін.) одним із напрямів удосконалення зазначеної сфери суспільної діяльності визначено активне використання потенційних можливостей науки.

Отже, в наявності конкретна прикладна проблема, вирішення якої має пряме відношення до організаційно-правових засад діяльності ДКВС України, позаяк від цього залежить як успішне досягнення визначеної у законі мети покарання, так і завдань кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1 КВК).

Серед інших проблем, які потребують розв'язання на науковому рівні, без сумніву, можна назвати сучасні законодавчі підходи, що стосуються видозміни змісту та сутності процесу виконання – відбування такого покарання, як довічне позбавлення волі.

Знову ж таки, як показали результати вивчення історії становлення та розвитку сфери виконання покарань України, розпочинаючи з 1991 року і до сьогодні одним із ключових завдань та, одночасно, пріоритетним напрямом цивілізованих перетворень у цій галузі суспільної діяльності стало приведення процесу виконання – відбування покарань до кращих міжнародних практик, а також розширення на законодавчому рівні альтернативних до смертної кари та позбавлення волі на певний строк видів покарань.

Такі наміри, зокрема, були закріплені в Основних напрямках реформи кримінально-виконавчої системи в Україні, які затвердив Кабінет Міністрів України ще у липні 1991 року [1], а також визначені в Статуті Ради Європи, виконання якого стало обов'язковим для України з часу її вступу в дану міжнародну організацію у листопаді 1995 року.

Крім цього, як у свій час з даного приводу слушно зауважив І. В. Штанько, у період 1991–1996 рр. з ініціативи Головного управління виконання покарань МВС України

Верховної Радою України було прийнято 18 законодавчих актів, спрямованих на гуманізацію сфери виконання покарань, у тому числі з питань поведінки із засудженими до виняткової міри покарання – розстрілу [2, с. 8].

Проте, не дивлячись на взяті на себе міжнародні юридичні зобов'язання, фактично до лютого 2000 року, коли були внесені зміни у Кримінальний кодекс (КК) 1960 року та введено замість смертної кари покарання у виді довічного позбавлення волі, суди застосовували до засуджених виняткову міру покарання – розстріл. При цьому кількість таких осіб, навіть після ратифікації Україною Статуту Ради Європи у 1995 році, щорічно збільшувались, що підтверджуються наступними статистичними даними. Так, у 1990 році (останньому періоді перебування України в складі СРСР) до смертної кари було засуджено 114 осіб; у 1991 – 112; 1992 р. – 231; 1993 р. – 319; 1994 р. – 351; 1995 р. – 191; 1996 р. – 167; 1997 р. – 128; 1998 р. – 142; 1999 р. – 104; 2000 р. – 94 [10].

Цікавим у зв'язку з цим є й такий юридично та кримінально значущий факт, а саме – з 2001 року (часу вступу в дію нового КК України) кількість осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, щорічно, аж до прийняття у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу (КПК), по зрівнянню із тими, щодо яких застосовувалась смертна кара, щорічно не зменшувалась, що можна віднести до наслідків пострадянського періоду перебування нашої держави у складі СРСР [11, с. 44]. Зокрема, у 2001 р. до довічного позбавлення волі було засуджено 212 осіб; 2002 р. – 155; 2003 р. – 130; 2004 р. – 214; 2005 р. – 168; т. д. [12]. При цьому варто зазначити, що якщо питома вага смертної кари у структурі кримінальних покарань щорічно складала 0,1% [10], то довічне позбавлення волі – 1,6% [13].

І, хоча на сьогодні кількість засуджених до довічного позбавлення волі зменшилась і складає щорічно 22–23 особи (2023 р. – 23 засуджених; 2022 р. – 22 такі особи) [13], досі на науковому рівні одна частина учених обгрунтовує необхідність більш жорсткого виконання даного покарання [14], а інша – щодо необхідності гуманізації даного державного примусу та застосування інституту примирення цих засуджених із законними представниками потерпілих від їх злочинних посягань [15], враховуючи, що на сьогодні в Україні утримуються у колоніях 1570 таких засуджених.

Отже, виходячи з проведеного аналізу практики виконання в Україні виняткових видів покарань (смертної кари та довічного позбавлення волі), яка склалась на протязі 1991–2024 рр., можна стверджувати, що в наявності складна теоретико-прикладна проблема, яка має стати предметом окремих наукових досліджень та дискусії на доктринальному рівні.

Без сумніву, важливим у сенсі реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства України (ст. 1 КВК) та досягнення мети покарання (ст. 50 КК) є й питання, що пов'язані із запобіжною діяльністю у сфері виконання покарань і пробації й суб'єктів кримінального процесу. При цьому слід зазначити, що вкрай важливо у даному випадку мати точні, повні та об'єктивні дані, які стосуються змісту як запобігання кримінальним правопорушенням у цілому, так і з використанням кримінально-процесуальних можливостей, засобів і сил.

Зазначена наукова позиція ґрунтується на наступних доводах.

Так, використання законів і методів пізнання української мови для з'ясування поняття «сутність запобіжної діяльності у сфері виконання покарань і пробації України, що здійснюється суб'єктами кримінального процесу» дозволило отримати наступні теоретично і практично значущі результати дослідження. Зокрема, встановлено, що ключовим у словосполученні «запобіжна діяльність» є слово «запобігання», яке означає заздалегідь відвернути (не допустити) небажаний наслідок (результат) тощо [16].

Натомість, у контексті діяльності, пов'язаної із запобіганням кримінальним правопорушенням у сфері виконання

покарань і пробації, вказане слово у кримінологічних джерелах тлумачаться як один із видів суспільних відносин, зміст яких спрямований на створення перешкод для дії детермінант злочинності та її проявів через встановлення на відповідних рівнях обмежень, їх нейтралізації, усунення тощо [17, с. 324].

Виходячи з цього, деякі учені доводять у своїх працях, що запобігання кримінальним правопорушенням слід також віднести до різновиду соціальної політики держави, яка, насамперед, включає у себе спеціальну випереджальну практику недопущення формування та реалізації на різних стадіях злочинної діяльності (ст. ст. 13–15 КК: готування, замах та закінчений злочин) протиправних проявів винної особи (чи групи осіб). При цьому на науковому рівні виведені різні класифікаційні види (типи тощо) запобіжних заходів з урахуванням тих цілей, завдань і напрямів, які перед ними ставляться [18, с. 142–143].

Знову ж таки, як свідчить практика, в основному, пріоритетною на сьогодні у суспільстві є діяльність правоохоронних суб'єктів, включаючи органи та установи виконання покарань, які здійснюють так зване спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням та заради чого вони створюються у будь-якій державі. Сутність даного виду запобігання зазначеними суб'єктами зводиться до організації та реалізації заходів кримінологічної профілактики, відвернення та припинення кримінальних правопорушень. При такому підході, заходи кримінологічної профілактики передбачають здійснення їх з метою випередження, обмеження, усунення джерел протиправних та кримінально-караних діянь на об'єкт правової охорони (ст. 1 КК) та спрямованої на їх захист.

Саме з цих міркувань, як видається, для всіх суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням у сфері виконання покарань та пробації таку діяльність законодавець визначив ключовим завданням їх функціонування, яке закріплено у їх статутних законах (наприклад, у ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» – для суб'єктів ОРД; ст. ст. 1, 104 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК)).

Особливе місце серед суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням у процесі виконання-відбудування покарань займають також учасники сторони обвинувачення у кримінальному провадженні (ст. ст. 36–41 КПК), які здійснюють заходи слідчої профілактики, зокрема – прокурори [18, с. 157–158]. При цьому, як це витікає зі змісту ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», на вказаний державний орган покладено обов'язок щодо координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності.

З урахуванням зазначеної норми права, без сумніву, на всіх рівнях (нормотворчому, правозастосовчому, організаційному, т. ін.) можна вести мову про наявність у сфері виконання покарань та пробації системи спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, але з урахування того факту, що у чинному законодавстві України галузь такої діяльності названо не сферою запобігання, а сферою протидії злочинності, що в останньому випадку зводить потенціальні можливості такого виду суспільної профілактики лише до реагування правоохоронних органів, включаючи органи та установи виконання покарань, а також суб'єкти слідчої профілактики, на юридичні факти злочинної діяльності, а не на її випередження, обмеження, усунення тощо тільки на стадії готування до вчинення кримінального правопорушення, або замаху на нього (ст. ст. 14, 15 КК).

Та, попри все, як показує практика, навіть у умовах відсутності у КПК України норм кримінологічного характеру, суб'єкти слідчої профілактики, поряд з необхідністю реалізації завдань кримінального провадження (ст. 2), об'єктивно вимушені займатись питаннями запобіжної діяльності, що обумовлено, зокрема, як загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК), які передбачають обов'язок для учас-

ників сторін обвинувачення у кримінальному правопорушенні вивчати як особу, що вчинила кримінальне правопорушення (а, це – чисто кримінологічний аспект кримінального процесу), так й механізм вчинення будь-якого суспільно небезпечного діяння, який, у свою чергу, включає такі кримінологічні елементи, як: зв'язок і взаємодія зовнішніх детермінантів об'єктивної дійсності та внутрішніх процесів і станів винної особи (обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання (ст. ст. 66, 67 КК); мотиви та мотивацію суб'єкта злочинної діяльності; криміногенну орієнтацію; т. ін.) [17, с. 277–286], а також необхідність забезпечення при цьому мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства (ст. 1 КВК).

Отже, виходячи з результатів проведеного дослідження, слід констатувати, що запобіжна діяльність у сфері виконання покарань і пробації України, яка здійснюється суб'єктами кримінального процесу, є ключовим

та невід'ємним елементом діяльності будь-якого учасника кримінального провадження, позаяк у її ході реалізуються у тому числі й кримінально-процесуальні та кримінально-виконавчі засади таких видів суспільних відносин.

Висновок. Таким чином, на підставі отриманих результатів даного дослідження слід визнати, що без системного підходу, який у тому числі передбачає залучення максимальних можливостей і потенціалу науковців, вкрай складно здійснювати будь-які реформи у сфері виконання – відбування покарань і пробації, позаяк саме учені забезпечують динаміку процесу виконання – відбування покарань, розробляючи та проваджуючи у практику найбільш ефективні та раціональні, з огляду міжнародного досвіду, технології щодо виправлення та ресоціалізації засуджених, а також відносно запобігання вчиненню цими особами нових кримінальних правопорушень як при відбуванні покарань, так і в період незняття та непогашеної (ст. ст. 90, 91 КК) з них судимості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Україні: затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 11 липня 1991 року № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Штанько І. В. Нагальні питання ефективності діяльності кримінально-виконавчої системи. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1996. № 1. С. 7-11.
3. Про затвердження Положення про Наукову раду Державної пенітенціарної служби України та її складу: наказ Державної пенітенціарної служби України від 16.08.2011. № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. Київ: РВВ КІВС, 1996. № 1. 119 с.
5. Деякі показники діяльності установ кримінально-виконавчої системи МВС України у 1991 році: інформаційний бюлетень ГУВП МВС України, 1992. 28 с.
6. Радов Г. О. Доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України». *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 1997. № 1(2). С. 11-52.
7. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2017. 236 с.
8. Богатирьов І. Г. Закону України «Про пенітенціарну систему України»: проект. Київ: ДПТС України; Інститут кримінально-виконавчої служби, 2013. 21 с.
9. Богатирьов І. Г. Доктринальна модель побудови пенітенціарної системи України нового типу (інноваційний проект). Київ: ДПТС України; Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014. 53 с.
10. Судова статистика за 1990-2000 р. р. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 1(29). С. 12-26.
11. Маляренко В. Т. Про соціальну зумовленість і справедливність покарання. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 3(31). С. 32-44.
12. Судова статистика за 2001-2011 р. р. URL: <https://court.gov.ua>.
13. Судова статистика за 2023 р. URL: <https://court.gov.ua>.
14. Колб О. Г. Про деякі сучасні маргінальні підходи з питань надання права на короткострокові виїзди засуджених до довічного позбавлення волі в Україні за межі колоній. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 520-523. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/122>.
15. Сорока М. В. Кримінально-правові проблеми відновлення справедливості шляхом застосування довічного позбавлення волі: дис. ... доктора філософії: 081 «Право». Дніпро: Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара, 2024. 268 с.
16. Запобігати – Академічний тлумачний словник української мови. URL: <https://sum.in.ua> > *zapobighaty*
17. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3-х кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки*. 424 с.
18. Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків: Право, 2014. 440 с.